

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Наталія Буроменська

Університет економіки та права "КРОК", Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Natalia Buromenska

"KROK" University, Ukraine

CONSTITUTIONAL BASES OF THE PRINCIPLE OF THE PROHIBITION OF LEGAL ABUSE: THEORETICAL ASPECT

This article explores the constitutional and legal bases of the principle of the prohibition of legal abuse. The emphasis is made on the importance and relevance of the chosen topic in the context of modern constitutional and legal reform. It notes the importance of defining the principle of the prohibition of legal abuse in the rule of law, the implementation of the rule of law principle. The system link to the principle of the prohibition of abuse of human rights and freedoms is also indicated. The article analyzes the fundamental provisions of the Constitution of Ukraine, which partially implemented the principle of the prohibition of abuse of the law and studies foreign experience.

Keywords: rule of law, constitutional and legal reform, constitutional principles, human rights, legal abuse, the principle of the prohibition of legal abuse, improvement of the constitution.

Серед ключових завдань на шляху утвердження в Україні принципу верховенства права є вироблення належних, дієвих та доступних механізмів реалізації і гарантування основоположних прав людини¹. Фундаментом цих механізмів і гарантій слугує Конституція України, яка визначає систему основоположних конституційних прав людини, механізмів їх здійснення, гарантування та правової охорони.

Як відомо, конституційна модель системи прав людини та основоположних свобод базується на засадах людиноцентризму, в основі якого лежать людська гідність, життя людини, її недоторканність і безпека як найвищі цінності. Основний Закон України (частина 2 статті 3) проголошуючи, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», беззаперечно вказує на пріоритет прав та свобод людини перед інтересами держави і суспільства. Норми Конституції України в частині 1 статті 8 зумовлюють також визначальність принципу верховенства права серед складових конституційних інституційних змін та реформ (більш детально з цих питань див. праці українських вчених В.Я. Тація, О.В. Петришина, В.М. Шаповала та ін.²). Варто погодитися із позицією професора М.І. Козюбри, який наголошує на тісному зв'язку принципу верховенства права із такими фундаментальними категоріями як справедливість, свобода, рівність та гуманізм. На думку вченого,

¹ Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141; Француз-Яковець, Т.А. (2007). *Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні*: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 8-9; Скрипнюк, О. (2013). *Сучасна конституційно-правова доктрина України*. *Право України*, 12, 20–30.

² Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України*: науково-практичний коментар. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 12.

зв'язок усіх гілок влади з фундаментальними, невідчужуваними правами людини є безпосереднім проявом принципу верховенства права¹.

В умовах системних інституційних перетворень на особливу увагу заслуговують питання щодо належної імплементації загальноправового принципу заборони зловживання правом, який перебуває у системному зв'язку із виробленням новітніх підходів до системи прав та свобод людини, її належного конституційно-правового забезпечення. У юридичній літературі термін «зловживання правом» зазвичай трактується через виділення таких ознак як: а) наявність особи суб'єктивних прав; б) діяльність щодо реалізації цих прав; в) використання прав всупереч їх соціальному призначенню або заподіяння цим шкоди суспільним або особистим інтересам; г) відсутність порушення конкретних юридичних заборон або обов'язків; д) встановлення факту зловживання компетентним правозастосовчим органом; е) настання юридичних наслідків². Професор В.В. Резнікова також звертає увагу на те, що зловживання правом можна визначити як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб або чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій)³. Тому, з правової точки зору, реалізація принципу заборони зловживання правом, передбачає: 1) забезпечення доступності та дієвості прав та свобод людини; 2) встановлення застережень щодо існуючих механізмів реалізації прав та свобод людини; 3) збалансування прав та інтересів суспільства, особи і держави. Як відомо, свого часу, у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року встановлювалось, що свобода полягає у можливості «робити все, що не є шкідливим для інших»⁴.

Можна погодитися із позицією Н.В. Стецюк, що «не вдаючись до аналізу змісту тривалих наукових дискусій навколо сутності самої категорії «зловживання правом», підходів щодо тих чи інших варіантів її дефініції «зловживання правом», погоджуючись з тезою щодо багатоманітності та неоднозначності останніх», ми «сприймаємо як доконаний факт те, що від часів появи конституційної держави явище «зловживання правом» було присутнім весь час в такій державі, розвивалося разом з нею і на межі останніх століть посіло своє місце майже у всіх галузях права, набуваючи при цьому певного (галузевого) відтінку»⁵.

Т.Т. Полянський констатує, що зловживання правом, як і правопорушення, неможливо повністю «викоринити» зі суспільно-правового життя. За допомогою якісного законодавства, а також належного правового виховання можна лише створити умови, за яких кількість зловживань правом дещо зменшиться. При цьому, одним із негативних («побічних», «тіньових») наслідків зростання рівня правової свідомості суспільства є – як це, на перший погляд, не парадоксально – одночасна «актуалізація», загострення проблеми зловживання правом⁶. Тому, така проблематика не втратила своєї актуальності в умовах сьогодення. Цілком природно, що в умовах здійснення конституційно-правових реформ, удосконалення положень Конституції України, особливого значення набуває питання щодо втілення принципу заборони зловживання правом. У той же час, конституційні засади принципу заборони зловживання правом можуть бути важливими, з точки зору, розвитку національного законодавства та окремих його галузей.

Метою даної наукової статті є дослідження конституційних засад принципу заборони зловживання правом в умовах сьогодення. У юридичній літературі зазначені проблеми частково

¹ Козюбра, М.І. (2004). Принцип верховенства права та конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*, 27-28.

² Вдовичен, О.О. Поняття зловживання правом. *Український юридичний портал*. <<http://radnuk.info/statti/249-tioriuua-gov/14801-2011-01-19-03-05-49.html>>.

³ Резнікова, В.В. (2013). Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*, 1 (45), 34.

⁴ Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII-XIX вв.). Англия, США, Франция, Италия, Германия (1957). Галандзы, П.Н. (ред.). *Сборник документов*. Москва: Гос. издательство юридической литературы, 250.

⁵ Стецюк, Н.В. *Зловживання правом у сфері конституційно-правових відносин*, 130.

<http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/28022/1/034_129_134.pdf>; Полянський, Т.Т. (2011). *Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів.

⁶ Стецюк, Н.В. *Зловживання правом у сфері конституційно-правових відносин*, 6. <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/28022/1/034_129_134.pdf>.

розглядалися у працях таких вчених як: М.І. Козюбра, А.П. Заєць, Р.А. Калюжний, О.В. Скрипнюк, Н.В. Стецюк, В.В. Рєзнікова, Т.Т. Полянський, О.Я. Рогач, М.М. Хміль, та інші. Поділяючи доктринальні позиції цих та інших вчених-правників щодо конституційних основ принципу заборони зловживання правом як чинника належного функціонування суспільства і держави, слід відзначити, що в умовах сучасних тенденцій впровадження конституційно-правових та інших реформ, належна його регламентація є важливою передумовою удосконалення системи прав та свобод людини, подальшого розвитку національного законодавства. Крім того, особливого значення набуває проблема конституційного визначення принципу заборони зловживання правом у світлі удосконалення системи прав людини та основоположних свобод, визначення механізмів, у тому числі меж їх реалізації, гарантування та правової охорони.

Слід відзначити, що ухвалення 28 червня 1996 року Конституції України стало визначальною подією не лише з точки зору, утвердження українського конституціоналізму, а також визначення конституційних засад взаємодії суспільства, його інститутів та особи¹.

Насамперед, конституційні засади принципу заборони зловживання правом перебувають у системному правовому зв'язку із реалізацією принципу верховенства права, який пронизує усі сфери суспільного життя. Не зважаючи на його конституційно-правове оформлення, можна погодитися із думкою професора М.І. Козюбри щодо надзвичайної складності відповідного поняття як самого права, що робить безперспективною будь-яку спробу дати якесь універсальне визначення принципу верховенства права, придатне на усі випадки життя². У цьому аспекті слушною видається теза С.П. Погребняка, який акцентує увагу на тому, що верховенство права є правовим режимом, який уможливорює право людей діяти відповідно до самостійного вибору, гарантує повагу до громадянських і політичних свобод і тим самим, поза всяким сумнівом, сприяє людському розвитку. Водночас потреба у верховенстві права, стійка підтримка його ідеї, як видається, можлива лише у суспільстві, в якому цінності самовираження переважають над цінностями виживання³.

Більш докладно «принцип верховенства права» розглядає С.П. Головатий. На думку вченого «юридичний принцип верховенства права слід сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, як його мега – а то й метапринцип: він у перебігу своєї еволюції, окрім закладених первісно ще у ХІХ ст. Албертом Дайсі принципу *nullum crimen sine lege* (що становить перший елемент його доктрини) та принципу рівності перед законом (що є другим елементом доктрини Дайсі), надалі увібрав у себе й інші добре відомі універсальні принципи права, які в його контексті виступають його складниками; це – принцип законності, принцип поділу влади (розподілу владних повноважень), принцип *nulla poena sine lege*, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду тощо»⁴.

Проголошуючи систему основоположних, конституційних прав людини, Основний Закон України в статтях 21 і 22 встановлює, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а, у свою чергу, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Крім того, такі права не є вичерпними, гарантуються і не можуть бути скасовані. Це дає підставу стверджувати, що Конституція закріплює принцип невичерпності прав і свобод людини. Щоправда, іноді цей принцип розглядають виключно в межах конституційних прав і свобод, як такий, що має відношення лише до тих прав і свобод, які в ній закріплені, і виключає наявність інших, про які Конституція України не згадує. На нашу думку, цей конституційний принцип варто розглядати не намагаючись обмежити зміст частини 1 статті 22 Конституції України, в якій сказано наступне: "Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними." Це свідчить про визнання

¹ Шумак, І.О. (2000). *Громадянські права і свободи людини за Конституцією України*: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 8-10.; Пушкіна, О.В. (2008). *Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики*: автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Харків, 10-20.

² Козюбра, М.І. (заг. ред.) (2015). *Загальна теорія права*: підручник. Київ: Ваіте, 360.; Козюбра, М.І. (2006). Принцип верховенства права та вітчизняна теорія та практика. *Українське право*, 1, 15-23.

³ Погребняк, С.П. (2013). Верховенство права в Україні: передумови та перспективи. *Філософія права і загальна теорія права*, 1, 35.

⁴ Головатий, С.П. (2008). *Верховенство права: ідея, доктрина, принцип*: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 29.; Головатий, С. (2006). *Верховенство права*: монографія: у 3-х книгах. Одеса: Фенікс, *Кн.3. Українськи й досвід*, 85-90 та ін.

Конституцією України природності прав людини і того факту, що вона не бере на себе визначення вичерпного їх переліку.

Отже, основними конституційними засадами системи конституційних прав та свобод в Україні є наступні: універсальність; рівність; необмеженість; невичерпність; непорушність; гарантованість, заборона дискримінації, тощо.

Слід зауважити, що норми Конституції України, визначаючи систему основоположних прав людини, встановлюють приписи, спрямовані на унеможливлення зловживань такими правами. Адже, за своєю суттю, зловживання правом має характер суспільно шкідливої поведінки, вчиненою суб'єктом права формально у рамках правових приписів¹.

М.М. Хміль вказує, що у тексті Конституції України немає прямої заборони зловживання правом, проте аналіз ряду положень Основного закону свідчить, що ідея сумлінного здійснення належних суб'єкту прав та ідея неприпустимості зловживання ними, чітко пронизує зміст низки норм Конституції, зокрема таких що закріплені в її статтях 13, 23, 42.²

За змістом Конституції України (ст.23) кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. За таких обставин важливим є розуміння співвідношення між інтересами особи та інтересами суспільства, а також між правами особи і, відповідно, певного колективу. Виходячи з цього, свобода особи має узгоджуватись із свободою інших людей та обґрунтованими вимогами суспільства³.

У юридичній літературі підкреслюється, що у зазначеній статті законодавець окреслює межі використання права людини на вільний розвиток своєї особистості, указуючи на необхідність дотримання прав і свобод інших людей, що відображає загальнолюдський досвід життя у суспільстві, досвід гуманного, цивілізованого спілкування. На думку цих дослідників, важливим критерієм вільного розвитку особистості кожного є повага до інтересів, прав і свобод інших людей. Однак запровадження розглядуваного обмеження на практиці може викликати неабиякі труднощі, оскільки у соціально неоднорідному суспільстві поряд із загальносуспільними інтересами, однаковими для всіх його членів, існують й інтереси специфічні – групові та індивідуальні⁴. В цьому сенсі надзвичайно важливим є врахування ліберально-індивідуалістичного підходу до розуміння прав людини, особливо і передусім в контексті дискурсу про зловживання правом. Сучасні уявлення про права людини розвивались у межах західної ліберальної традиції і, згідно з сучасними міжнародними стандартами, які склалися в першу чергу під її впливом, держава повинна гарантувати можливість для кожної особистості реалізувати свої права, знаходячи справедливий баланс між інтересами людини і інтересами великих або малих соціальних спільнот. Ліберальна політика бачить роль держави в дотриманні такого конституційного правопорядку, який забезпечує захист індивідуальної свободи, оберігання громадян від насильства зсередини та ззовні. Тому конституційний правопорядок, що впроваджується через ліберальну політику держави, повинен вимагати однакових для всіх правил при збереженні свободи людини вільно приймати рішення. При цьому важливо враховувати ту обставину, що в умовах ліберальної демократії, яку впровадив Основний Закон України, захист прав людини пов'язаний передусім з захистом ліберальних, тобто приватних цінностей, а не публічних, тобто державних. Не випадково ці питання неодноразово ставали в центрі уваги Європейського суду з прав людини, для якого цінності ліберальної демократії нероздивно пов'язані з правами людини, як їх розуміє Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Слід також підкреслити, що конституційні положення щодо реалізації неприпустимості зловживання правом мають морально-правовий вираз. Цей принцип припускає синтез правових і моральних, а також інших соціальних цінностей як самостійних, але взаємозалежних засад суспільного життя. Базуючись на фундаментальних загальнолюдських цінностях і категоріях, які,

¹ Цвік, М.В., Петришина, О.В. (ред.) (2011). *Загальна теорія держави і права*: [підручник для студентів вищих юридичних навчальних закладів. Харків: Право, 354.

² Хміль, М.М. (2005). *Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти)*: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 12.

³ Вдовичен, О.О. (2009). Законодавче закріплення категорії зловживання правом. *Адвокат*, 2 (101), 31.

⁴ Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України*: науково-практичний коментар. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 121.

у першу чергу, носять моральний характер, він конкретизує тезу, наголошену в Конституції України, про те, що людина, її права, свободи та життя є найвищою соціальною цінністю. За своїм значенням він стоїть в одному ряду з такими загальнолюдськими принципами як гуманізм, демократизм, справедливість¹.

Крім того, розглядувані вище конституційно-правові обмеження зловживання правом системно пов'язані із приписом статті 68 Основного Закону України, яка передбачає, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей». У юридичній літературі підкреслюється, що «цей конституційний припис забороняє посягати на права і свободи, честь та гідність людей незалежно від того, закріплені чи не закріплені вони в Конституції, в законах України». Крім того, включення до складу забороненого об'єкта посягання на честь, гідність зумовлено тим, що «право на честь, гідність, на їх недоторканість і захист є одним із видів прав та свобод людини, наведене формулювання може бути пояснене прагненням додатково акцентувати особливу цінність, значущість саме цього різновиду її прав»². Тому, з правової точки зору, конституційний припис щодо обмеження права людини на вільний розвиток пов'язаний із необхідністю: 1) забезпечення прав та свобод інших людей; 2) забезпечення поваги до прав та свобод інших людей; 3) недопущення порушень прав та свобод людини; 4) запровадження розумних меж у здійсненні людиною своїх прав та свобод.

Норми Конституції України, декларуючи право людини на здійснення підприємницької діяльності (стаття 42), встановлюють, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Крім того, законодавець встановив, що «підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом», «не допускаються зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція». У юридичній літературі відзначається, що «наявність простого застереження у тексті Конституції на можливість заборонити право на підприємницьку діяльність без посилання на визначений публічний інтерес, захист якого має бути підставою для таких заборон, практично призводить до можливості безконтрольного обмеження поточним законодавством наданого Конституцією України такого права, що не є допустимим»³. Крім того, Основний Закон України встановлює і інші заборони, які позначені у вигляді прямої вказівки на перелік родових складів економічних, господарських правопорушень – зловживання монополієм становищем на ринку; неправомірне обмеження конкуренції; недобросовісна конкуренція а, відтак, фактично ця норма також відсилає до поточного конкурентного законодавства, яке містить вичерпний перелік відповідних правопорушень⁴.

Також норми Конституції України в статті 13, запроваджуючи правовий режим власності, встановлюють, що «власність зобов'язує», «власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству». У юридичній літературі підкреслюється, що «здійснюючи своє право власності, суб'єкти повинні додержуватися конституційних положень про те, що «власність зобов'язує», «і не повинна використовуватись на шкоду людині та суспільству. Це означає, що з урахуванням її соціальної ролі власність повинна забезпечувати узгодження приватних, громадянських та державних інтересів у процесі свого функціонування»⁵. При цьому, конституційні засади принципу заборони зловживання правом реалізуються не лише у межах конституційних прав, а також обов'язків людини. Однак і в цьому випадку варто дуже обережно ставитися до самого розуміння зловживання правом в реалізації особою свого конституційного права мати власність і займатися підприємницькою діяльністю. Як саме розуміння поняття "власність" так і правові засоби

¹ Хміль, М.М. (2005). *Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти)*:

Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 14.

² Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 335.

³ Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 224.

⁴ Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 224.

⁵ Авер'янов, А.Б., Батанов, О.В., Баулін, Ю.В. та ін. (2003). *Конституція України: науково-практичний коментар*. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 71.

обмеження в реалізації цього права в практиці Європейського суду з прав людини мають так зване "автономне тлумачення", що ставить значною мірою розуміння змісту права власності в залежність від зобов'язань України за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Достатньо конструктивною є позиція О.Я. Рогача, яка зводиться до того, що поширеність такого негативного соціально-правового феномену, як зловживання правом, вимагає концептуального підходу щодо системного перегляду норм Основного Закону, в процесі якого необхідно більш чітко закріпити принцип недопустимості (заборони) зловживання правом. З цією метою він вважає за доцільне внести зміни до Конституції України та доповнити статтю 68 Основного Закону наступним положенням: «Кожен при здійсненні своїх прав повинен дотримуватися принципів добросовісності, розумності, справедливості та не порушувати права й свободи інших осіб. Зловживання правом не допускається»¹. На його думку, саме в такому конституційному положенні, а не у нормах галузевого законодавства, які містять заборону зловживання правом, у максимально концентрованому виді буде викладена інформація про сутність такого правового феномена, як зловживання правом. З таким підходом у цілому можна погодитися, оскільки він беззаперечно спрямований на легітимізацію принципу заборони зловживання правом. Водночас, урахувавши те, що концептуальні конституційні засади прав та свобод людини і громадянина визначені на підставі норм статті 22 Конституції України, то легалізація принципу заборони зловживання правом має стосуватись змін саме до цієї статті. По-перше, на підставі цієї статті визначені конституційні основи системи прав та свобод людини і громадянина. По-друге, ця стаття стосується концептуальних основ щодо реалізації та гарантування прав та свобод людини. По-третє, очевидно, в умовах трансформації демократичних, загальносуспільних цінностей, видається доцільним посилити конституційні гарантії непорушності прав та свобод людини.

На окрему увагу заслуговують пропозиції робочої групи Конституційної комісії щодо змін та доповнень до другого розділу Конституції України, які спрямовані на удосконалення системи прав та обов'язків людини². У новій редакції статті 68 Конституції України «Заборона зловживання правом», пропонуються такі новели як: «Жодне із закріплених в цій Конституції прав і свобод не може тлумачитись всупереч суті основного права або як таке, що надає право займатися діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування конституційних прав і свобод або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це дозволяє Конституція України». Крім того, у цій статті пропонується, ще одна норма «обмеження на здійснення прав і свобод, передбачені цією Конституцією, не можуть бути застосовані для досягнення жодних інших цілей ніж ті, для яких вони були встановлені».

Отже, на нашу думку, вектор конституційної легітимізації принципу заборони зловживання правом є беззаперечно конструктивним. Однак, дискусійними є висловлювані пропозиції дозволити недостатньо чіткі межі зловживання правом відповідно до конституційних приписів. Щоправда, в якості можливого варіанта, межі зловживання правом можуть бути визначені на підставі закону, що в принципі не буде суперечити зарубіжній практиці. Доречно наголосити, що в цьому питанні досить цікавим є досвід інших держав щодо конституційного закріплення меж, в яких особа може реалізовувати свої права, що опосередковано може бути використаним також для розуміння поняття зловживання правом. На підставі статті 19 Конституції Німеччини визначено, що конституційні права громадян можуть бути обмежені на підставах, які визначені законодавством³. У статті 31 Конституції Польщі обмеження в реалізації конституційних прав та свобод може бути встановлене державою у передбачених законодавством випадках з метою підтримання демократії, забезпечення громадської безпеки та порядку, в інтересах охорони навколишнього середовища, захисту прав і свобод громадян, підтримання публічної моральності тощо⁴. В цілому це відповідає й юридично визнаним Україною сучасним міжнародно-правовим підходам до розуміння балансу між приватним і суспільним

¹ Рогач, О.Я. (2011). *Зловживання правом: теоретико-правове дослідження*. Ужгород: Ліра, 333.

² Зауваження та пропозиції до проекту змін до другого розділу Конституції України. Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. <<http://khp.org/index.php?id=1456414969>>.

³ Конституція Федеративної Республіки Германия. Маклаков, В.В. (2002). *Конституции зарубежных государств: учебное пособие*. Москва: Бек.

⁴ Кубик, А. (пер.) (1997). *Конституция Республики Польша*. Варшава; Левада, О.В. (2017). *Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект)*. *Вісник Національної академії правових наук України*, 1 (88), 195.

інтересом, з яким пов'язаний принцип пропорційності¹ – один з ключових в ліберальній концепції прав людини. Такий також підхід не є чужим для чинної Конституції України.

Отже, конституційні засади заборони зловживання правом спрямовані на забезпечення добросовісності здійснення, насамперед, конституційних прав та свобод, що означає, унеможливлення заподіяння шкоди іншим суб'єктам права.

Таким чином, конституційні засади принципу заборони зловживання правом – це сукупність конституційно-правових приписів, спрямованих за запровадження заборон (обмежень) щодо можливості зловживань у процесі реалізації конституційних прав та свобод.

Основні ознаки конституційних засад принципу заборони зловживання правом: зумовлені розвитком загальнолюдських, демократичних цінностей та пріоритетів; перебувають під впливом демократичної, соціальної та правової держави; тісно пов'язані з принципом верховенства права; скеровують конституційні засади в сторону забезпечення стабільності і непорушності прав та свобод людини; мають за мету – гарантування конституційних прав та свобод людини; закріплені у Конституції; реалізуються через призму конституційних обов'язків, виходячи із необхідності поваги до прав та свобод людини, їх непорушності; стосуються конституційно-правового закріплення системи основоположних прав і свобод людини; спрямовані на запровадження розумних і збалансованих обмежень (заборон) при реалізації конституційних прав та свобод людини; можуть знаходити свій вираз на підставі законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Таким чином, тенденціями удосконалення конституційних засад заборони принципу заборони зловживанням правом є, на нашу думку, наступні: 1) конституційна легітимізація принципу заборони зловживання правом; 2) визначення конституційних меж щодо виключності зловживання правом; 3) унесення коректив до статті 68 Конституції України, з урахуванням конструктивних напрацювань провідних правничих шкіл; 4) запровадження дієвого моніторингу дотримання прав та свобод людини.

Ураховуючи викладене, ст.68 Конституції України доцільно викласти у такій редакції: «(1)Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, за винятком випадків визначених законом. Як виняток, може бути дозволено обмеження прав та свобод, виключно з підстав визначених Конституцією та законами України. (2)Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

References:

1. Averianov, A.B., Batanov, O.V., Baulin, Yu.V. ta in. (2003). *Konstytutsiia Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* [The Constitution of Ukraine: a scientific and practical commentary]. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo»; Kyiv: Kontsern «Vydavnychiy dim «In Yure». [in Ukrainian].
2. Vdovychen, O.O. (2009). Zakonodavche zakriplennia katehorii zlovzhyvannia pravom [Legislating the category of abuse of law]. *Advokat* [Advocate], no. 2 (101), 31. [in Ukrainian].
3. Vdovychen, O.O. Poniattia zlovzhyvannia pravom [The concept of abuse of law]. *Ukrainskyi yurydychnyi portal* [Ukrainian legal portal]. <<http://radnuk.info/statti/249-tioruia-gov/14801-2011-01-19-03-05-49.html>>. [in Ukrainian].
4. Holovaty, S. (2006). *Verkhovenstvo prava: monohrafiia: u 3-kh knykhakh* [Rule of Law: Monograph: in 3 books]. Odesa: Feniks, *Book 3. Ukrainian experience*. [in Ukrainian].
5. Holovaty, S.P. (2008). *Verkhovenstvo prava: ideia, doktryna, pryntsyyp*: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01; In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy [Rule of law: idea, doctrine, principle: author. dis ... Dr Legal. Sciences: 12.00.01; Institutions of Law Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Zauvazhennia ta propozytsii do proektu zmin do druhoho rozdil Konstytutsii Ukrainy [Comments and suggestions to the draft amendments to the second section of the Constitution of Ukraine]. *Prava liudyny v Ukraini. Informatsiyni portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy* [Human rights in Ukraine. Information portal of the Kharkiv Human Rights Group]. <<http://khpg.org/index.php?id=1456414969>>. [in Ukrainian].
7. Koziubra, M.I. (2004). Pryntsyyp verkhovenstva prava ta konstytutsiina yurysdyktsiia [Principle of Rule of Law and Constitutional Jurisdiction]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], 27-28. [in Ukrainian].
8. Koziubra, M.I. (2006). Pryntsyyp verkhovenstva prava ta vitchyzniana teoriia ta praktyka [Principle of the rule of law and domestic theory and practice]. *Ukrainske pravo* [Ukrainian law], no. 1, 15-23. [in Ukrainian].

¹ Лехник, Н.Л. (2002). Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. *Наукові записки. Том 20, Юридичні науки*. Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 33-36.

9. Koziubra, M.I. (zah. red.) (2015). *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* [General Theory of Law: Textbook]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
10. Konstitucii i zakonodatel'nye akty burzhuaznyh gosudarstv (HVII-HIH vv.). Anglija, SShA, Francija, Italija, Germanija [The constitutions and legislative acts of bourgeois states (XVII-XIX centuries). England, USA, France, Italy, Germany] (1957). Galandzy, P.N. (red.). *Sbornik dokumentov* [Collection of documents]. Moscow: Gos. izdatel'stvo juridicheskoy literatury. [in Russian].
11. Konstitucija Federativnoj Respubliki Germanija [The Constitution of the Federal Republic of Germany]. Maklakov, V.V. (2002). *Konstitucii zarubezhnyh gosudarstv: uchebnoe posobie* [Constitution of foreign states: a manual]. Moscow: Bek. [in Russian].
12. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 30, art. 141. [in Ukrainian].
13. Kubik, A. (per.) (1997). *Konstitucija Respubliki Pol'sha* [Constitution of the Republic of Poland]. Warsaw. [in Ukrainian].
14. Levada, O.V. (2017). Pravovi obmezhenia yak zasoby poperedzhennia zlovzhyvannia pravom (teoretyko-pravovy aspekt) [Legal restrictions as a means of preventing abuse of the law (theoretical and legal aspect)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], no. 1 (88), 195. [in Ukrainian].
15. Lekhnyk, N.L. (2002). Metody tlumachennia Konventsii pro zakhyt prav liudyny ta osnovnykh svobod 1950 roku [Methods of interpretation of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes]. Vol. 20, *Yurydychni nauky* [Law Sciences]. Kyiv: Vydavnychiy dim "KM Akademiia". [in Ukrainian].
16. Pohrebniak, S.P. (2013). Verkhovenstvo prava v Ukraini: peredumovy ta perspektyvy [The Rule of Law in Ukraine: Preconditions and Prospects]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], no. 1, 35. [in Ukrainian].
17. Polianskyi, T.T. (2011). *Zlovzhyvannia pravom: zahalnoteoretychna kharakterystyka: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01*; Lviv. nats. un-t im. I. Franka [Abuse of law: general theoretical description: author's abstract. dis ... candidate Legal Sciences: 12.00.01; LNU I. Franko]. Lviv. [in Ukrainian].
18. Pushkina, O.V. (2008). *Konstytutsiinyi mekhanizm zabezpechennia prav liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky: avtoref. dys... d-ra. yuryd. nauk: 12.00.02*; Nats. yuryd. akad. Ukrainy imeni Ya. Mudroho [Constitutional mechanism of ensuring human rights and citizen in Ukraine: problems of theory and practice: author's abstract. dis ... dr. Legal Sciences: 12.00.02]. Kharkiv. [in Ukrainian].
19. Rieznikova, V.V. (2013). Zlovzhyvannia pravom: poniattia ta oznaky [Abuse of law: concepts and attributes]. *Universytetski naukovi zapysky* [University Scientific Notes], no. 1 (45), 34. [in Ukrainian].
20. Rohach, O.Ia. (2011). *Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia* [Abuse of law: theoretical and legal research]. Uzhhorod: Lira. [in Ukrainian].
21. Skrypniuk, O. (2013). Suchasna konstytutsiino-pravova doktryna Ukrainy [Contemporary Constitutional and Legal Doctrine of Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [The law of Ukraine], no. 12, 20–30. [in Ukrainian].
22. Stetsiuk, N.V. *Zlovzhyvannia pravom u sferi konstytutsiino-pravovykh vidnosyn* [Abuse of law in the field of constitutional-legal relations]. <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/28022/1/034_129_134.pdf>. [in Ukrainian].
23. Frantsuz-Yakovets, T.A. (2007). *Zabezpechennia konstytutsiino-pravovoho statusu liudyny i hromadianyna v Ukraini: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02*; Odes. nats. yuryd. akad. [Ensuring the constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine: author's abstract. Dis ... Cand. Legal Sciences: 12.00.02; ONAL]. Odesa. [in Ukrainian].
24. Khmil, M.M. (2005). *Pryntsyp neprypustymosti zlovzhyvannia pravom (teoretyko-pravovi aspekty): avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01* [Principle of inadmissibility of abuse of law (theoretical and legal aspects): author's abstract. Dis ... Cand. Legal Sciences: 12.00.01]. Kharkiv. [in Ukrainian].
25. Tsvik, M.V., Petryshyna, O.V. (red.) (2011). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh yurydychnykh navchalnykh zakladiv* [General theory of state and law: a textbook for students of higher law schools]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
26. Shumak, I.O. (2000). *Hromadianski prava i svobody liudyny za Konstytutsiieiu Ukrainy: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.02* [Civil rights and freedoms of the person under the Constitution of Ukraine: author's abstract. Dis ... Cand. Legal Sciences: 12.00.02]. Kyiv. [in Ukrainian].